

tj. k teorii, která chápe architekturu v konkrétních existenciálních pojmech.

Postihnout tuto existenciální dimenzi je vlastně hlavním záměrem této knihy. Po desetiletích abstraktní, „vědecké“ teorie je naléhavě nutné vrátit se ke kvalitativnímu, fenomenologickému chápání architektury. Pokud bude toto pochopení chybět, řešení praktických problémů mnoho nepomůže. Kniha se proto nezabývá ekonomickými a sociálními problémy. Existenciální dimenze není „determinována“ sociálně ekonomickými podmínkami, i když ty mohou usnadnit nebo ztížit realizaci určitých existenciálních struktur. Sociálně ekonomické podmínky se podobají rámu obrazu; poskytují určitý „prostor“, v němž se může život odehrávat, ale neurčují jeho existenciální významy. Existenciální významy mají kořeny hlubší. Jsou určeny strukturami našeho *bytí ve světě*, které analyzoval Heidegger ve svém klasickém díle „Bytí a čas“ (*Sein und Zeit*, 1926). V eseji „Stavět, bydlet, myslet“ (*Bauen, Wohnen, Denken*, 1951) pak Heidegger základní existenciální struktury vztáhl k funkcím stavění a bydlení a v eseji „Věc“ (*Das Ding*, 1950) poukázal na základní význam pojmu „shromažďování“. Moderní architekti existenciální dimenzi většinou vylučovali, i když někteří z nich bezděky uznali její důležitost. Tak Le Corbusier napsal: „Architektura má uchvacovat. Architektonická emoce přichází, když dílo ve vás souzní s ladičkou univerza, jehož zákony sdílíme, uznáváme a obdivujeme“ (*Vers une architecture*, 1923). Avšak teprve u Louise Kahna získala existenciální dimenze znovu svůj pravý význam a jeho otázka: „Čím chce stavba být?“ posunuje tento problém do základní polohy.

Existenciální dimenze („pravda“) se zjevuje v dějinách, ale její významy překračují historickou situaci. A na druhé straně dějiny se stávají významnými, jestliže představují nové konkretizace existenciální dimenze. Konkretizace existenciální dimenze obecně závisí na tom, *jak* jsou věci zhotoveny, tj. závisí na formě a technologii („oduševnělé technologii“ říká Louis Kahn). Toto „jak“ se ovšem také vztahuje k přírodnímu prostředí. V této knize jsem se proto rozhodl přiblížit se existenciální dimenzi pomocí kategorie místa. Místo představuje účast architektury na pravdě. Místo je konkrétním výrazem bydlení člověka, jehož identita závisí na příslušnosti k místům.

Chtěl bych poděkovat všem svým kolegům a studentům, kteří mně poskytli inspiraci a pomoc. Zvláštní dík patří mé ženě Anně Marii De Dominicis za její kritické připomínky a neumdlévající pomoc.

Protože je tato kniha složena z několika oddělených částí, nezařazují jednotnou bibliografii. Všechny odkazy jsou uvedeny v poznámkách.

Oslo, červen 1976

1. Fenomenologie místa

Náš každodenní žitý svět se skládá z konkrétních „fenoménů“. Skládá se z lidí, zvířat, květin, stromů a lesů, z kamenů, země, dřeva a vody, z měst, ulic a domů, dveří, oken a nábytku. A také do něj patří slunce, měsíc a hvězdy, větrem hnaná oblaka, noc a den i střídající se roční období. Ale zahrnuje i méně hmatatelné jevy, jakými jsou naše pocity. Toto vše je nám „dáno“, to tvoří „obsah“ naší existence. Rilke říká: „Snad jsme tu jen, abychom řekli: dům, most, studna, brána, džbán, strom ovocný, okno – dokonce: sloup a věž ...“¹ Vše ostatní jako atomy a molekuly, čísla a všechny druhy „dat“ jsou abstrakce nebo nástroje zkonstruované pro jiné potřeby než pro potřeby každodenního života. Dnes se těmito nástroji obvykle přikládá větší důležitost než našemu žitému světu.

Konkrétní věci, které tvoří svět tak, jak je nám dán, se vzájemně propojují složitým a snad i vnitřně rozporným způsobem. Některé jevy mohou například obsahovat jevy jiné. Les se skládá ze stromů, město vytvářejí domy. „Krajina“ je též takovým obsažným jevem. Obecně můžeme říci, že některé jevy tvoří „prostředí“ jevům ostatním.

Konkrétním označením prostředí je slovo *místo*. Když se v angličtině i v jiných jazycích má vyjádřit, že se někde odehrává nějaká událost či jednání, říká se doslova, že *zaujímá místo* (takes place). Ve skutečnosti si nelze představit událost, jež by neměla vztah k nějakému místu. Místo je bezpochyby integrální součástí existence.

Co tedy míníme slovem „místo“? Zřejmě jím míníme něco víc než abstraktní polohu. Máme jím na mysli totalitu, kte-

rou utvářejí konkrétní věci, jež mají hmotnou substanci, tvar, texturu, barvu. Tyto věci společně určují „charakter prostředí“, jenž je podstatou místa. Obecně řečeno, místo je dáno jakožto určitý charakter či „atmosféra“. Místo je proto kvalitativním, „celostním“ jevem, který nemůžeme redukovat na žádnou z jeho vlastností – jako jsou např. jeho prostorové vztahy – aniž bychom přitom neztráceli ze zřetele jeho konkrétní povahu.

Naše každodenní zkušenost nám navíc říká, že různé aktivity potřebují různá prostředí, v nichž se mohou uspokojivě rozvíjet. Proto města a domy obsahují množství odlišných míst. Běžná teorie urbanismu a architektury si tuto skutečnost samozřejmě uvědomuje, ale až dosud byl tento problém pojímán příliš abstraktně. „To, že se někde něco koná“, je obvykle chápáno v kvantitativním, „funkčním“ smyslu, z něhož jsou pak vyvozovány prostorové dimenze a prostorový rozvrh činnosti. Jsou však „funkce“ opravdu všelidské a jsou si všude podobné? Ovšemže ne. „Podobné“ funkce, dokonce i ty nejzákladnější jako spánek a přijímání potravy, se odehrávají velmi odlišným způsobem a vyžadují místa s odlišnými vlastnostmi v souladu s odlišnými kulturními tradicemi a odlišnými podmínkami prostředí. Funkcionální přístup tady opomíjel místo jako konkrétní „zde“, které má svou jedinečnou identitu.

Místa jakožto kvalitativní totality komplexní povahy nelze popsat pomocí analytických, „vědeckých“ pojmů. Věda ze zásadních důvodů „abstrahuje“ od daností, aby dosáhla neutrálního „objektivního“ poznání.

To, co se však přitom ztrácí, je náš každodenní žitý svět, jenž by měl být

pravým předmětem zájmu člověka obecně a urbanistů a architektů zvláště.² Naštěstí z této slepé uličky existuje cesta a tou je metoda *fenomenologie*.

Fenomenologie byla pojímána jako „návrat k věcem“, v protikladu k abstraktním a mentálním konstrukcím. Fenomenologové se dosud zabývali hlavně ontologií, psychologií, etikou, do jisté míry i estetikou, ale věnovali poměrně malou pozornost fenomenologii každodenního prostředí člověka. Existuje jen několik průkopnických prací, ty však jen málokdy obsahují nějaký přímý odkaz k architektuře.³ Fenomenologie architektury je proto naléhavě zapotřebí.

Někteří filozofové, kteří se věnovali problému našeho žitého světa, využili jako zdroj „informací“ jazyk a literaturu. Poezie skutečně dokáže konkretizovat i ony totality, které se vymykají vědě, snad proto i nám může naznačit cestu, kterou bychom dospěli k potřebnému porozumění. Jednou z básní, jež Heidegger použil k výkladu bytostného určení jazyka, je nádherný „Zimní večer“ od Georga Trakla.⁴

ZIMNÍ VEČER

Sníh když padá do oken,
Dlouze znějí večer zvony,
K jídlu stůl je prostřen mnohým,
Dům je vším teď opatřen.

Jest i ten, kdo na cestách
Temnou stezkou k vratům schází.
Zlatě milostí strom vzchází
Z hlubin země chladných štáv.

Poutník tiše vstupuje,
Bolest změnila práh v kámen.
V jeho čistém jasu plane
Chléb a víno na stole.⁵

(přeložil Zbyněk Hejda)

Nebudeme opakovat Heideggerovu hlubokou analýzu básně, spíše poukážeme na některé rysy, jež osvětlují náš problém. Především Trakl používá

konkrétní obrazy, které všichni známe ze svého každodenního světa. Hovoří o „sněhu“, „oknu“, „domu“, „stole“, „vratech“, „stromu“, „prahu“, „chlebu a víně“, o „temnotě“ a „jasu“ a charakterizuje člověka jako „poutníka“. Tyto obrazy však v sobě zahrnují i obecnější struktury. Báseň především rozlišuje *vnějšek* a *vnitřek*. *Vnějšek*, který nám představují první dva verše první sloky, obsahuje jak *přírodní*, tak i *umělé* složky. Přírodní místo je přítomno v obraze večera i padajícího sněhu, který poukazuje k zimě. Samotný název básně „umísťuje“ vše do tohoto přírodního rámce. Zimní večer je však něčím víc než jen datem v kalendáři. Protože je konkrétním jevem, je zakoušen jako soubor určitých kvalit nebo obecněji jako „naladění“ (Stimmung) či „charakter“, jenž tvoří pozadí události a činů. V básni je tento charakter navozen studeným, hebkým sněhem, tiše padajícím na okno zastírajícím obrysy předmětů, které ještě můžeme rozeznat v blízcím se soumraku. Slovo „padá“ navíc vytváří *prostorový* dojem nebo spíše: zahrnuje v sobě přítomnost země a nebe. Trakl tak s minimem slov přivádí k životu celkové přírodní prostředí. *Vnějšek* má ale také umělé, člověkem vytvořené vlastnosti. To naznačuje večerní vyzvánění, které je slyšet všude a které proměňuje „soukromý“ vnitřek v součást všeobsláhlého „veřejného“ celku. Zvon je však něčím víc než jen praktickým výtvořem. Je symbolem, který nám připomíná společné hodnoty, jež tvoří základ tohoto celku. Slovy Heideggerovými: „Zvuk večerních zvonů přivádí lidi jakožto smrtelníky před to, co je božské.“⁶

Vnitřek představují dva následující verše. Je popsán jako dům, který člověku nabízí přístřeší a bezpečí tím, že je uzavřený a „vším opatřený“. Má však okno, otvor, který nám dává zakoušet vnitřek jako doplnění světa venku. Jako hlavní ohnisko domu nacházíme stůl, jenž „je prostřen mnohým“. U stolu se scházejí lidé, je to *střed*, který se

více než co jiného podílí na konstituci vnitřku. O charakteru tohoto vnitřku se téměř nemluví, a přece je něčím přítomný. Je prosvětlený a hřejivý na rozdíl od studené tmy venku a jeho ticho jako by bylo těhotné možnými zvuky. Celkově je vnitřek srozumitelným světem *věcí*, v němž může mít své místo život „mnohých“.

Další dvě sloky tento pohled prohlubují. Do popředí tu vystupuje *význam* míst a věcí a člověk je představen jako poutník putující po „temných stezkách“. Není v bezpečí domu, který si pro sebe postavil, ale přichází z venku, ze své „životní pouti“, která zahrnuje také snahu člověka „orientovat se“ v neznámém prostředí.

Ale příroda má též svou druhou stránku: nabízí požehnání růstu a květů. V obraze „zlatého“ stromu se spolu spojují země a nebe a stávají se *světem*. Zásluhou lidské práce se tento svět dostává dovnitř v podobě chleba a vína, vnitřek je tím „prosvětlen“, tj. naplňuje se významy.

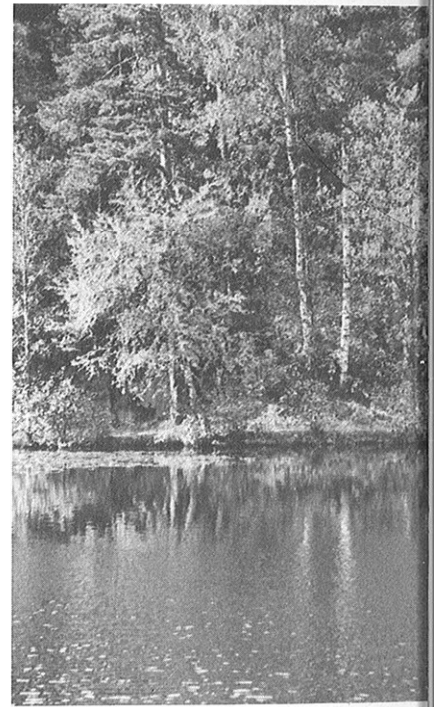
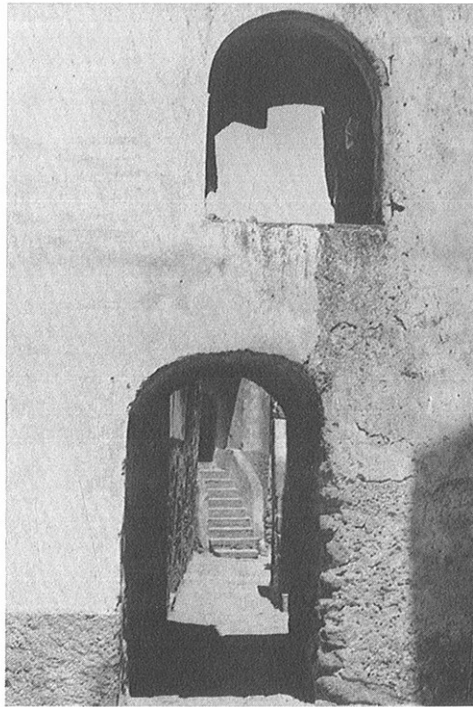
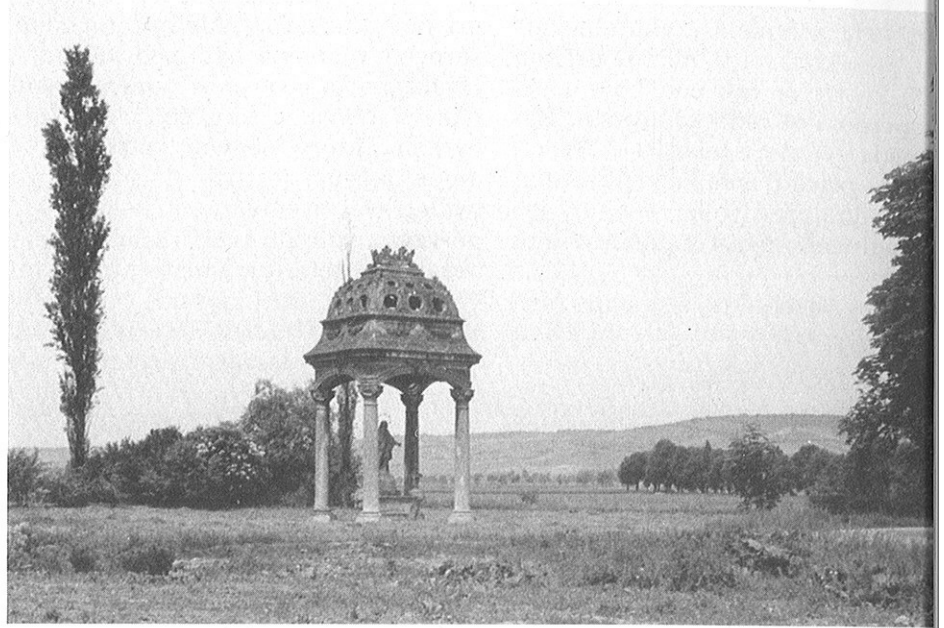
Bez „posvátných“ plodů nebe a země by vnitřek zůstal „prázdný“. Dům a stůl přijímají a shromažďují, tj. „přibližují“ svět. *Bydlet v domě* proto znamená *obývat svět*. Ale toto bydlení není snadné; člověk k němu musí dospět jen po temných stezkách a vnějšek a vnitřek jsou odděleny prahem. Protože práh představuje „předěl“ mezi sférou zřetelných významů a mezi „tím ostatním“, ztělesňuje též útrapy, které jej „proměnily v kámen“. V obraze prahu tak vystupuje do popředí *problematičnost* bydlení.⁷

Traklova báseň osvětluje některé podstatné fenomény našeho žitého světa a zvláště pak základní vlastnosti místa. Především nám říká, že každá situace je jak lokální, tak obecná. Popisovaný zimní večer je zjevně místní, severský jev, ale postřehy o vnějšku a vnitřku jsou obecně platné stejně jako významy spojené s tímto rozlišením. Báseň proto konkretizuje základní vlastnosti existence. „Konkre-

2. *Vnějšek – vnitřek; na zemi pod nebem. Hildebrandt: Kaple v Göllersdorfu.*

3. *Vnějšek – vnitřek Giglio Castello.*

4. *Naladění. Severský les v okolí Osla.*

tizovat“ zde znamená „zviditelňovat“ obecně jako konkrétní, místně určitou situaci. Poezie se tak pohybuje opačným směrem než vědecké myšlení. Zatímco věda vychází z toho, co je „dáno“, poezie nás přivádí zpět ke konkrétním věcem a odhaluje přitom významy, jež jsou neodlučně spjaty s naším žitým světem.⁸

Traklova báseň dále rozlišuje mezi přírodními a umělými složkami a tím nabízí jisté východisko pro „fenomenologii prostředí“.

Přírodní složky jsou bezpochyby prvotními danostmi a místa jsou také vskutku běžně určována v geografických termínech. Musíme však znovu opakovat, že „místo“ znamená něco víc než jen pouhou polohu.

Běžná literatura o „krajíně“ nám nabízí rozličné pokusy, jak popsat přírodní místa, ale opět zde shledáváme, že obvyklý přístup je příliš abstraktní, neboť se opírá o „funkční“ či „vizuální“ zřetele.⁹ Opět se musíme obrátit o pomoc k filozofii. Heidegger zavádí jako první a základní rozlišení pojmy „země“ a „nebe“ a říká: „Země je to, co úslužně nese, v květech plodí, co se rozprostírá do šíře vodami a skalami a vzhází v rostlinstvu a zvířectvu“ ... „Nebe je klenoucí se dráha slunce i měsíce měnícího svou podobu, trpyt putujících hvězd, roční doby a jejich proměny, světlo a soumrak dne, tma a jas noci, přívětivost či nepřízeň počasí, plynoucí oblaka a blankytná hloubka éteru.“¹⁰

Tak jako mnohé jiné hluboké náhledy, mohlo by se i toto rozlišení země a nebe zdát triviální. Jeho význam však vynikne, jestliže připojíme Heideggerovu definici „bydlení“: „Bydlení je způsob, jakým jsi ty i já, jakým *jsme*

my lidé na zemi...“ Ale být „na zemi“ zároveň znamená být „pod nebem“.¹¹ Heidegger to, co je *mezi* zemí a nebem, nazývá *světem* a říká, že „svět je příbytkem, který obývají smrtelníci“.¹² Jinak řečeno: jestliže člověk dokáže bydlet, svět se stává „vnitřkem“. Obecně vzato, příroda tvoří rozlehlou všeobsahující totalitu, „místo“, které má vždy svou zvláštní identitu vyplývající z místních podmínek. Tuto identitu či „ducha“ by bylo možné popsat pomocí konkrétních, „kvalitativních“ pojmů, jakých užil Heidegger při charakterizaci země a nebe, a vzít přitom jako východisko právě toto základní rozlišení. Touto cestou bychom snad dospěli k existenciálně relevantnímu pochopení pojmu *krajiny*, který je nutno zachovat jako hlavní označení přírodních míst. V rámci krajiny ovšem existují podřízená místa i přírodní „věci“, jako je Traklův „strom“. V těchto věcech je význam přírodního prostředí „zhuštěn“.

Umělými součástmi prostředí jsou především „sídla“ různých měřítek, od domů a usedlostí po vesnice a města, dále pak „cesty“, které tato sídla spojují, a různé prvky, jež přírodu proměňují v „kulturní krajinu“. Jestliže se sídla organicky vážou ke svému prostředí, slouží jako *ohniska*, v nichž je charakter prostředí zhuštěn a „vysvětlen“. Heidegger říká: „Naproti tomu jednotlivé domy, vesnice, města jsou stavební díla, která v sobě a kolem sebe shromažďují ono mnohonásobné *mezi*. Teprve stavební díla přibližují člověku zemi jako obydlenou krajinu a zároveň staví blízkost sousedského bydlení pod nebeské dálky.“¹³ Základní vlastností člověkem vytvořených míst je proto koncentrace a uzavřenost. Jsou „vnitřky“ v plném

slova smyslu, to znamená, že tak jako lidské nitro v sobě shromažďují to, co je zažito. Aby mohly plnit tuto funkci, mají otvory, které je spojují s vnějškem. (Ve skutečnosti jen *vnitřek* může mít otvory.) Budovy jsou dále spojeny se svým prostředím tím, že spočívají na zemi a zvedají se k nebi. A konečně umělé prostředí obsahuje artefakty či „věci“, jež mohou sloužit jako vnitřní ohniska a tak zdůrazňovat shromažďovací funkci sídla. Heideggerovými slovy: „Věc věcní svět,“ přičemž věcně-ní je zde použito v původním smyslu „shromažďování“.¹⁴

Naše úvodní poznámky poskytují některé údaje o *struktuře* místa. Zčásti již byly zpracovány fenomenologicky orientovanými filozofy a nabízejí vhodné východisko pro obsírnější fenomenologická zkoumání.

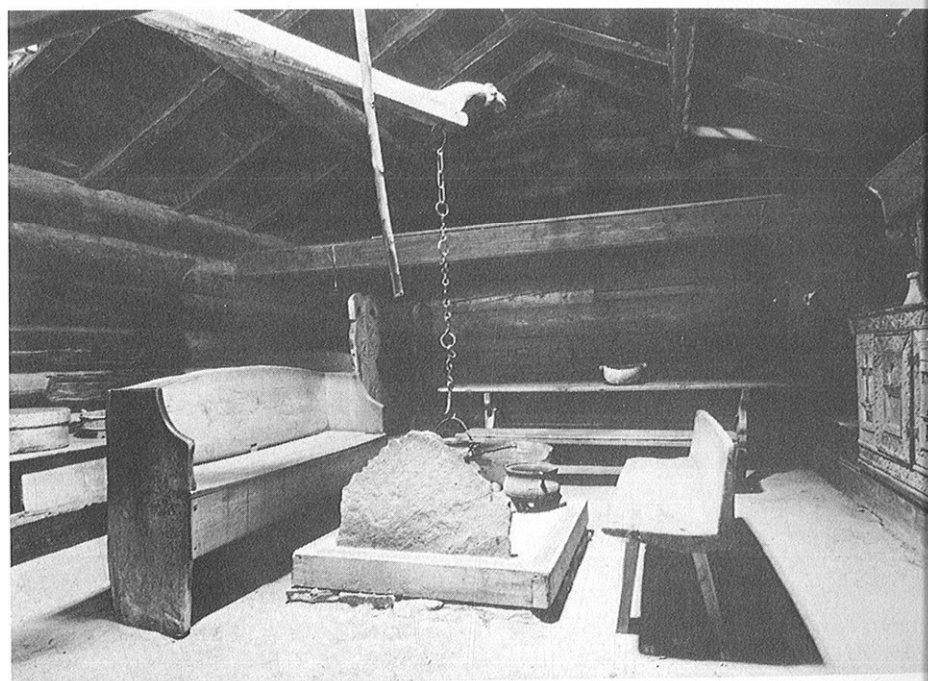
Prvním krokem je rozlišení mezi přírodními a umělými fenomény nebo konkrétně řečeno mezi „krajinou“ a „sídlem“. Druhý krok představují kategorie země a nebe (horizontála–vertikála) a vnějšek–vnitřek.

Tyto kategorie mají též prostorové významy; znovu se tak objevuje „prostor“ ne však již jako matematický pojem, ale jako existenciální dimenze.¹⁵ Posledním a zvláště důležitým krokem je zavedení pojmu „charakter“. Charakter je určen tím, *jak* věci jsou, a vztahuje proto naše zkoumání ke konkrétním jevům našeho žitého světa. Jen tímto způsobem můžeme v plné šíři uchopit *genia loci*, „ducha místa“, kterého dávní předkové pokládali za „protivníka“, s nímž musí člověk dobře vycházet, aby vůbec mohl bydlet.¹⁶

2. Struktura místa

Naše předchozí úvaha o fenoménu místa vedla k závěru, že struktura místa musí být popsána v kategoriích „krajina“ a „sídlo“ a analyzována pomocí kategorií „prostor“ a „charakteru“. Zatímco „prostor“ označuje trojrozměrnou organizaci prvků, které vytvářejí místo, „charakter“ označuje celkovou atmosféru, která je nejobecnější vlastností každého místa. Místo toho, abychom rozlišovali mezi prostorem a charakterem, mohli bychom samozřejmě použít jediného všezahrnujícího pojmu „žitého prostoru“.¹⁷ Pro naše potřeby je však rozlišení mezi prostorem a charakterem užitečné. Podobné formy prostorové organizace mohou mít velmi odlišný charakter, daný konkrétním ztvárněním prvků (*hranic*), definujícím prostor. V průběhu dějin byl charakter prostorových forem podrobován stále novým interpretacím.¹⁸ Na druhé straně je však třeba zdůraznit, že prostorová organizace klade různosti charakterů určité meze a že oba pojmy jsou na sobě vzájemně závislé.

„Prostor“ samozřejmě není v teorii architektury novým termínem. Ale prostor může znamenat mnoho věcí. V běžné literatuře můžeme rozlišit dvojí užití: trojrozměrný prostor geometrie a prostor jako percepční pole.¹⁹ Ani jedno z nich nás však neuspokojuje, neboť abstrahují od intuitivní trojrozměrné totality, kterou nám zprostředkovává naše každodenní zkušenost a kterou lze označit jako „konkrétní prostor“. Konkrétní lidské jednání se ve skutečnosti neodehrává v nějakém homogenním izotropním prostoru, ale v prostoru rozlišeném kvalitativními rozdíly, jako např. „nahore“ a „dole“.

Teorie architektury učinila již několik pokusů definovat prostor konkrétními kvalitativními kategoriemi. Tak Giedion použil rozlišení mezi „vnitřkem“ a „vnějškem“ jako základ pro svůj velký přehled dějin architektury.²⁰ Kevin Lynch pronikl hlouběji do struktury konkrétního prostoru tím, že zavedl pojmy „uzel“ („výrazný bod“), „cesta“, „hranice“ a „oblast“, označující prvky, které tvoří základ orientace člověka v prostoru.²¹ A konečně Paolo Portoghesi definuje prostor jako „systém míst“, z čehož vyplývá, že pojem prostoru má své kořeny v konkrétních situacích – byť prostory mohou být popsány i prostřednictvím matematiky. Tento pohled odpovídá Heideggerovu tvrzení, že (konkrétní) prostory mají svůj původ v místech, nikoliv v „prostoru“.²³ Vztah k vnějšku a vnitřku, který je základním aspektem konkrétního prostoru, naznačuje, že prostory mají rozdílný stupeň *rozlehlosti* a *uzavřenosti*. Zatímco krajiny se vyznačují rozdílnou, ale v zásadě souvislou rozlehlostí, sídla jsou uzavřenými entitami. Mezi sídlem a krajinou je proto vztah *figury* a *pozadí*. Obecně platí, že každá uzavřenost se projevuje jako „figura“ ve vztahu k rozlehlému pozadí krajiny. Sídlo ztrácí svou identitu, jestliže je tento vztah narušen, stejně tak jako ztrácí svou identitu krajina jako všeobšáhlá rozlehlost. Každá uzavřenost se stává *středem* širšího rámce a může tak fungovat jako „ohnisko“ pro své okolí. Prostor se ze svého středu šíří s rozdílným stupněm kontinuity (s rozdílným rytmem) v odlišných směrech. Hlavními směry jsou samozřejmě horizontála a vertikála, tj. směry země a nebe. *Centrovanost*, *směr* a *rytmus* jsou proto dalšími důležitými vlastnostmi konkrétního prostoru. A konečně musíme uvést, že přírodní složky (jako kopce) a sídla se mohou shlukovat či seskupovat s rozdílným stupněm *blízkosti*.

Všechny uvedené prostorové vlastnosti jsou „topologické“ povahy a od-

povídají „principům organizace“, známým z tvarové psychologie. Základní existenciální význam těchto principů potvrdily i Piagetovy výzkumy prostorových představ u dětí.²⁴

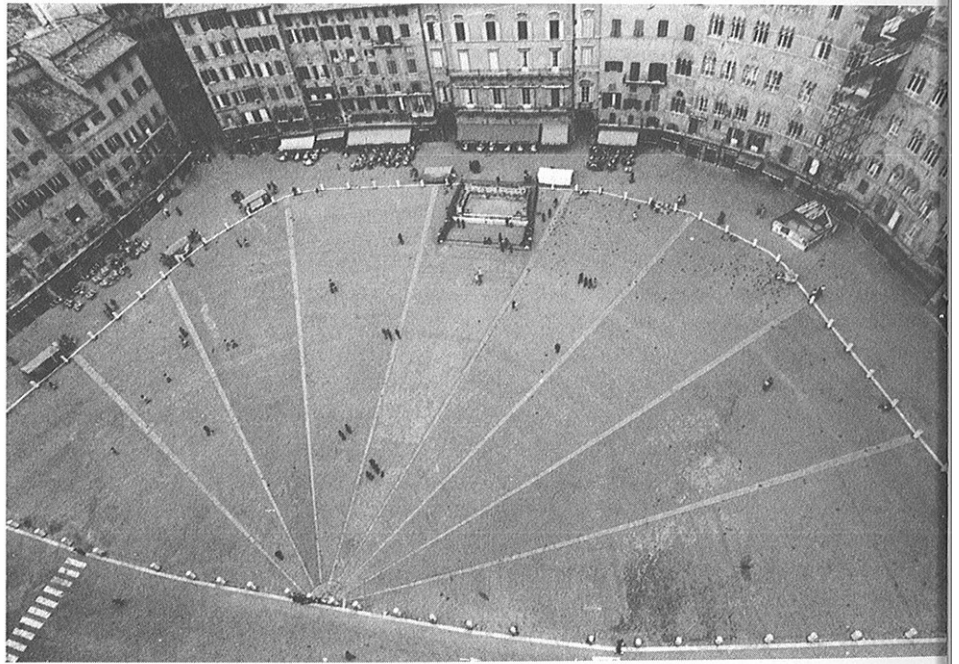
Geometrické způsoby organizace se rozvíjejí teprve v pozdější době a slouží speciálním účelům. Obecně je můžeme pokládat za „přesnější“ definování základních topologických struktur. Topologická uzavřenost se tak stává kruhem, „volná“ křivka přímkou a shluk pravouhlým roštem. V architektuře se geometrie využívá k tomu, aby byl vyjádřen nějaký obecný všezahrnující systém, poukazující např. ke „kosmickému řádu“.

Každá uzavřenost je určena hranicemi. Heidegger napsal: „Hranice nejsou to, kde něco končí, ale – jak chápali Řekové – jsou tím, odkud zjevující se věci získávají svůj počátek.“²⁵ Hranicemi architektonického prostoru jsou *podlaha, stěna a strop*. Hranice krajiny jsou strukturálně podobné a patří k nim půda, horizont a nebe. Tato jednoduchá strukturální podobnost má základní význam pro vztah mezi přírodními a člověkem vytvořenými místy. To, jak hranice uzavírají, je určeno i jejich *otvory*, jak poeticky vytušil Trakl, když užil obrazy okna, dveří a prahu. Hranice obecně a stěna zvláště zviditelňují prostorovou strukturu jako souvislou či nesouvislou rozlehlost, směr a rytmus.

„Charakter“ je zároveň obecnějším i konkrétnějším pojmem než „prostor“. Na jedné straně jím označujeme obecnou celkovou atmosféru, na druhé straně konkrétní formy a podstatu složek, které prostor definují. Vše, co je skutečně „přítomné“, je vždy úzce spjato s nějakým charakterem.²⁶ Fenomenologie charakteru musí zahrnout jak zkoumání ukazujících se charakterů, tak zkoumání jejich konkrétních determinant. Řekli jsme, že odlišné činnosti vyžadují místa s odlišným charakterem. Příbytek musí být „ochraňující“, kancelář „praktická,

8. Sídlo v krajině. Capracotta, Isernia.

9. Vnitřní místo ve městě. Il Campo, Siena.

taneční sál „slavnostní“ a kostel „velebný“. Při návštěvě cizího města nás obvykle upoutá jeho zvláštní charakter, který se stává důležitou součástí naší zkušenosti. Také krajiny mají svůj charakter, někdy zvláště „přírodní“ povahy. Tak hovoříme o „neplodné“ a „úrodné“, o „přívětivé“ a „hroživé“ krajině. Obecně musíme zdůraznit, že *všechna místa mají charakter* a že charakter je základním způsobem, jakým je nám svět „dán“. Do jisté míry je charakter místa funkcí času; mění se s ročním obdobím, s denní dobou a počasím, tj. s faktory, které především určují odlišné *světelné* podmínky.

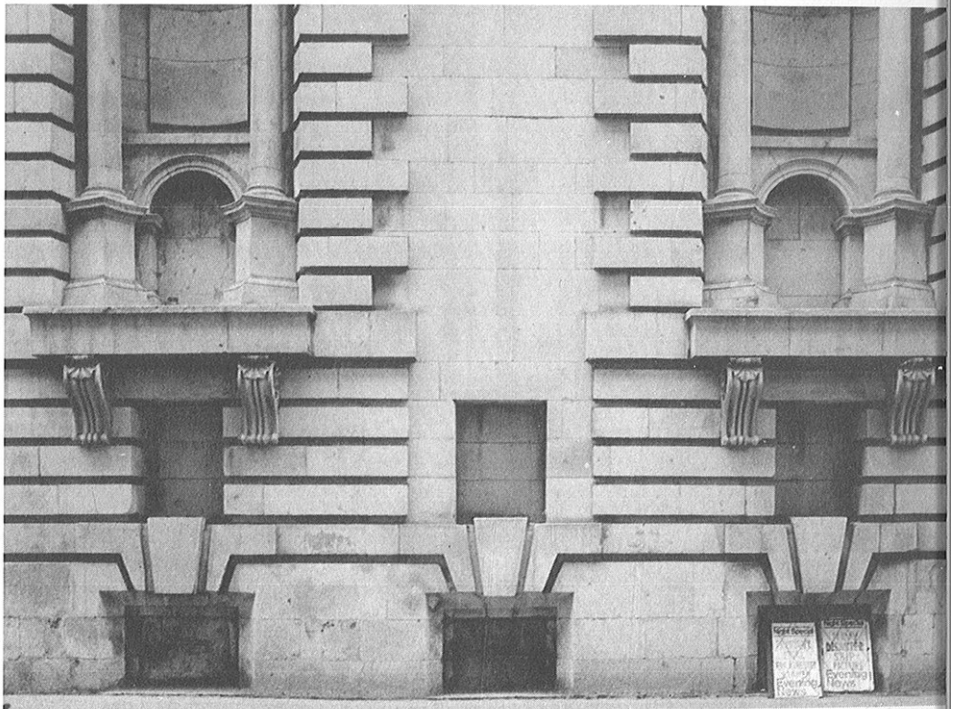
Charakter je určen hmotným a formálním uspořádáním místa. Musíme se proto ptát: *jaká* je zem, po které kráčíme, *jaké* je nebe nad naší hlavou, nebo obecně: *jaké* jsou hranice, které místo vymezují? To, jaké hranice jsou, závisí na jejich formální artikulaci a ta se opět váže na způsob, jakým jsou „postaveny“. Jestliže se z tohoto zorného úhlu podíváme na nějakou budovu, musíme zvažovat, jakým způsobem spočívá na zemi a jak se zvedá k nebi. Zvláštní pozornost musíme také věnovat bočním hranicím či zdem, které podstatně přispívají k určení charakteru *městského* prostředí.

Za uznání této skutečnosti vděčíme zvláště Robertu Venturimu, neboť před tím se po mnoho let pokládalo za „nemorální“ mluvit o „fasádách“.²⁷ Charakter nějaké „rodiny“ budov, vytvářejících místo, je obvykle zhuštěn v charakteristických *motívech*, jakými jsou určité typy oken, dveří a střech. Takové motivy se mohou stát „konvenčními prvky“, s jejichž pomocí se charakter přenáší z jednoho místa na druhé. V hranicích se tak charakter a prostor stýkají

a můžeme souhlasit s Venturim, když architekturu definuje jako „zed' mezi vnitřkem a vnějškem“.²⁸

S výjimkou Venturiho intuitivních postřehů se běžná teorie architektury problémem charakteru téměř nezabývala. Výsledkem je, že teorie do značné míry ztratila kontakt s konkrétním žitým světem. To zvláště platí o jejím vztahu k technologii, jež je dnes považována za pouhý prostředek k uspokojení praktických potřeb. Charakter však závisí na tom, *jak* jsou věci zhotoveny, a je proto určován technickou realizací („stavěním“). Heidegger poukazuje na to, že řecké slovo *techné* znamenalo tvořivé „odkrývání“ (*Entbergen*) pravdy a patřilo k *poiésis*, tj. k „vytváření“.²⁹ Fenomenologie místa musí tedy obsáhnout základní konstrukční způsoby a jejich vztah k formální artikulaci. Jen touto cestou získává teorie architektury skutečně konkrétní základ.

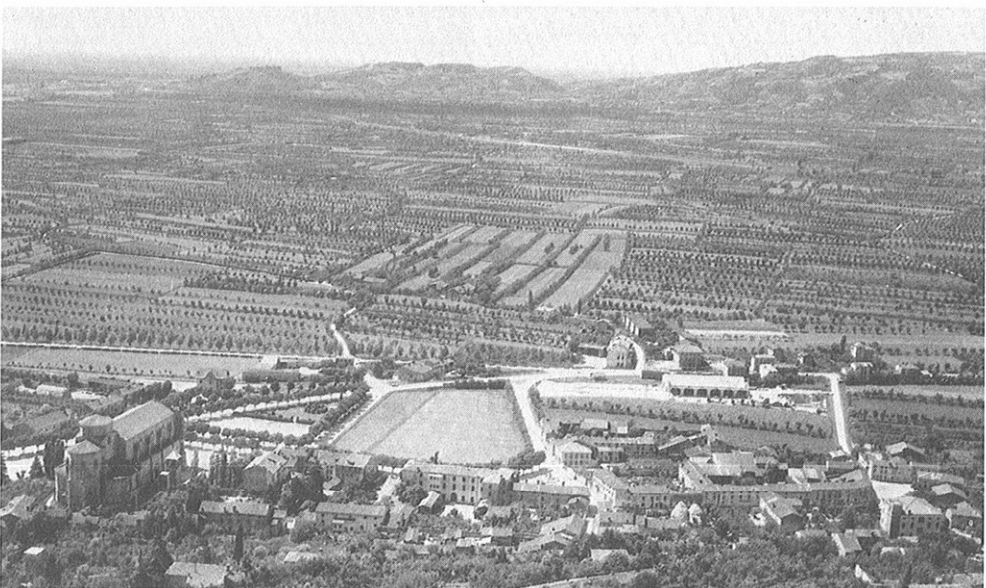
Struktura místa se projevuje v určitých celcích prostředí, jež mají své vlastnosti charakterové a prostorové. Taková místa známe jako „země“, „oblasti“, „krajiny“, „sídla“ a „budovy“. Zde se vracíme ke konkrétním „věcem“ našeho každodenního žitého světa, jenž byl naším východiskem. Připomeňme si ještě jednu Rilkeova slova: „Snad jsme *tu* jen, abychom řekli...“. Jestliže místa klasifikujeme, měli bychom užívat výrazů jako „ostrov“, „předhůří“, „zátoka“, „les“, „háj“ nebo „náměstí“, „ulice“, „nádvoří“ a „podlaha“, „zed“, „střecha“, „strop“, „okno“, „dveře“. Místa tedy označujeme *podstatnými jmény*. Z toho vyplývá, že je pokládáme za skutečné „věci, které existují“, což je původní význam slova „substantivum“. Naproti tomu prostor jako systém vzta-

hů označujeme *předložkami*. V běžném životě málokdy mluvíme o „prostoru“, ale spíš o věcech, které jsou „nad“ nebo „pod“, nebo „za“ sebou, nebo používáme předložek jako „u“, „v“, „uvnitř“, „na“, „po“, „k“, „od“, „podél“, „vedle“. Všechny tyto předložky označují topologické vztahy toho druhu, o němž jsme se zmiňovali výše. A konečně charakter označujeme *přídavnými jmény*, jak bylo naznačeno dříve. Charakter je složitou totalitou a jediné adjektivum může samozřejmě postihnout pouze jednu stránku této totality. Často je však charakter tak výrazný, že jediné slovo stačí k vystižení jeho podstaty. Vidíme tedy, že sama struktura běžného jazyka stvrzuje naši analýzu místa.

Země, oblasti, krajiny, sídla, stavby (a jim podřízená místa), tvoří řadu, v níž se měřítko postupně zmenšuje. Jednotlivé stupně této řady můžeme nazvat „rovinami prostředí“.³⁰ Na „vrcholku“ této řady nacházíme nejrozsáhlejší přírodní místa, která „obsahují“ člověkem vytvořená místa rovin „nižších“. Ta pak mají „shromažďovací“ a „ohniskovou“ funkci, o níž jsme se již také zmínili. Jinými slovy, člověk „přijímá“ okolní prostředí a soustřeďuje je do staveb a věcí. Věci tedy „vysvětlují“ prostředí a činí jeho charakter zjevným. Tím i věci samy nabývají svůj význam. V tom spočívá funkce *detailů* v našem prostředí.³¹ To však neznamená, že by odlišné roviny musely mít stejnou strukturu. Dějiny architektury ukazují, že tomu tak bývá jen zřídka. Venkovská sídla jsou obvykle uspořádána topologicky, přestože jednotlivé domy mohou být přísně geometrické. Ve větších městech často nacházíme topologicky organizované skupiny domů v širším rámci geometrické struktury atd. K specifickým problémům strukturální korespondence se vrátím později, teď však řekněme alespoň pár slov o nejdůležitějším „stupni“ ve škále rovin prostředí: o vztahu mezi přírodním a člověkem vytvořeným místem.

Umělá místa se k přírodě vztahují v zásadě trojím způsobem. Za prvé,

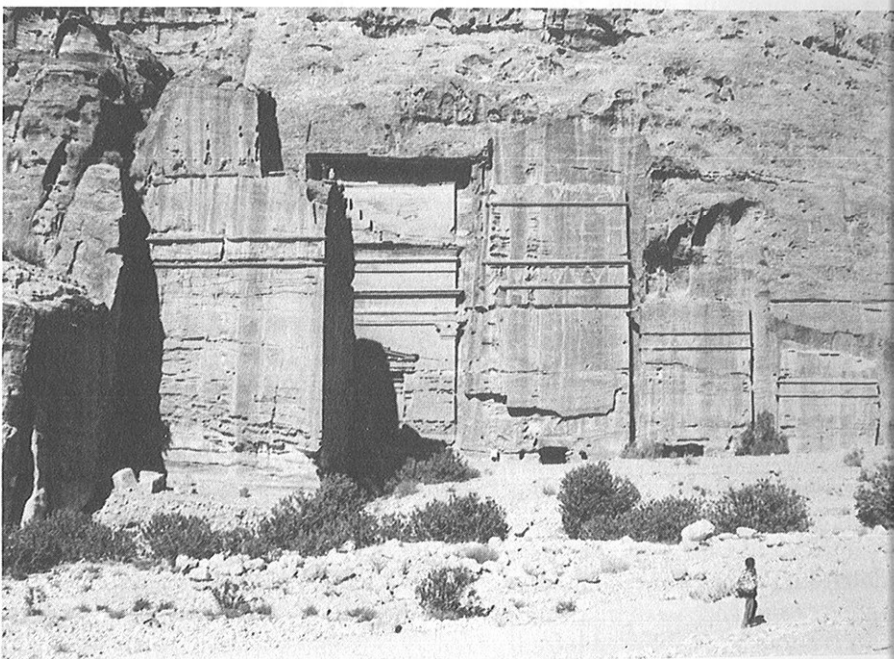

13. Místo. Neresheim s klášterem od Neumanna.
 14. Roviny prostředí.
 15. Vizualizace. Calcata, Lazio.

člověk chce přírodní strukturu zpřesnit, tj. chce vizualizovat své „pochopení“ přírody a vyjádřit tak onu existenciální oporu, kterou našel. Aby toho dosáhl, staví to, co uviděl. Tam, kde příroda nabízí ohraničený prostor, staví uzavřené místo; kde se příroda zdá být vztažena k centru, buduje mal;³² kde příroda naznačuje směr, tam zřizuje cestu. Za druhé, člověk chce doplnit danou situaci tím, že přidává to, co jí „chybí“. A konečně, člověk chce symbolizovat své pochopení přírody (i sebe samého). Symbolizace znamená, že zažitě významy jsou „přeloženy“ do jiného média. Přírodní charakter je např. přeložen do stavby, jejíž vlastnosti nějakým způsobem tento charakter vyjevují.³³ Účelem symbolizace je vysvobodit význam z bezprostřední situace; tím se stává „kulturním objektem“, který může tvořit součást komplexnější situace nebo se může přenést na jiné místo. Ze všech těchto tří vztahů vyplývá, že člověk shromažďuje zakoušené významy, aby sám pro sebe vytvořil *imago mundi* či *mikrokosmos*, který konkretizuje jeho svět. Shromažďování zjevně závisí na symbolizaci a znamená přenesení významů na jiné místo, které se tak stává existenciálním „centrem“.

Vizualizace, doplnění a symbolizace jsou stránkami obecného procesu osidlování, a bydlení v existenciálním slova smyslu na těchto funkcích závisí. Heidegger tento problém ilustruje příkladem mostu jako „stavby“, která vizualizuje, symbolizuje a shromažďuje a která tak sjednocuje prostředí v jeden celek. Říká: „Most se lehce a ‚mocně‘ klene nad říčním proudem. Nespojuje pouze předem dané břehy. Teprve díky spojnicí mostu vystupují

16. Vizualizace a symbolizace. Hrad v Alto Adige.
 17. Symbolizace. Petra v Jordánsku.

břehy jakožto břehy. Most staví jeden břeh proti druhému. Břehy se také netáhnou lhostejně podél řeky jako pouze okrajové pásy pevné země. Most spolu s břehy vždy k řece přibližuje i dálky krajin, které jsou za oběma břehy. Přivádí řeku i břeh a zemi do vzájemného sousedství. Most *shromažďuje* zem jako krajinu kolem řeky.³⁴ Heidegger také popisuje, co most shromažďuje, a tak odhaluje jeho symbolickou hodnotu. Nemůžeme se zde pouštět do těchto detailů, ale zdůrazníme jen, že krajina jako taková získává svou hodnotu *prostřednictvím* mostu. Předtím byl význam krajiny „skrytý“ a stavba mostu jej odhalila. „Stavba shromažďuje bytí na určitém ‚stanovišti‘, které můžeme označit jako ‚místo‘. Toto místo však neexistovalo před stavbou mostu (i když se podél říčního břehu nabízelo mnoho poloh, kde mohl stát), ale toto místo vzniklo teprve současně s mostem a v jeho podobě.“³⁵ Existenciálním účelem stavění (architektury) je tedy proměnit nějakou polohu v místo, tj. odhalit významy potenciálně přítomné v daném prostředí.

Struktura místa není strnulá a věčná. Místa se zpravidla mění, někdy i velmi rychle. To však neznamená, že se nutně mění či ztrácí jejich *genius loci*. Později ukážeme, že *užívání místa* předpokládá, že si místa uchovávají svou identitu v určitém časovém rozpětí. *Stabilitas loci* je nezbytnou podmínkou lidského života. Jak se však tato stabilita srovnává s dynamikou změn? Především můžeme poukázat na to, že každé místo musí mít určitou „kapacitu“ k přijímání *různých* „obsahů“, přirozeně v rámci jistých mezí.³⁶ Místo, které by bylo vhodné jen pro jediný zvláštní účel, by brzy bylo nepoužitelné. Dále je zřejmé, že místo může být „interpretováno“ různými způsoby. Ochraňovat a uchovávat *genia loci* ve skutečnosti znamená konkretizovat jeho podstatu ve stále novém historickém kontextu. Mohli bychom také říci, že dějiny nějakého místa by měly být jeho „seberea-

lizací“. To, co zde na počátku bylo dáno jako možnost, je lidskou činností odhaleno, osvětleno a „zadrženo“ v architektonických dílech, jež jsou zároveň „stará i nová“.³⁷ Místo tedy má vlastnosti s rozdílným stupněm stálosti.

Můžeme obecně shrnout, že *místo* je jak východiskem, tak cílem našich strukturálních výzkumů; místo se na počátku ukazovalo jako daná, spontánně prožívaná totalita a na konci se objevuje jako strukturovaný svět osvětlený analýzou jeho prostorových a charakterových stránek.

3. Duch místa

Genius loci je římský pojem. Podle přesvědčení starých Římanů má každá „nezávislá“ bytost svého *genia*, ochranného ducha. Tento duch dává lidem i místům život, doprovází je od narození do smrti a určuje jejich charakter či povahu. I bohové mají svého *genia* a tato skutečnost ilustruje zásadní význam tohoto pojmu.³⁸ *Genius* tak označuje, co *věc je* nebo čím „chce být“, použijeme-li výrazu Louise Kahna. Pro naše potřeby není nutné zacházet do historie pojmu *genia* a jeho vztahu k řeckému *daimoniui*. Postačí, když připomeneme, že antický člověk prožíval své prostředí, jako by je vytvářely určité charaktery. Zvláště pak uznával, že pro jeho existenci má velký význam, aby v dobrém vycházel s *geniem* lokality, v níž žije. V minulosti možnost přežití závisela na „dobrém“ vztahu k místu, a to jak ve fyzickém, tak psychologickém smyslu. Například ve starém Egyptě byla země nejen obdělávána v souladu se záplavami Nilu, ale sama struktura krajiny sloužila jako model pro umístování „věřejných“ staveb, které měly člověku dávat pocit bezpečí tím, že symbolizovaly věčný řád prostředí.³⁹

V průběhu celé historie zůstával *genius loci* živoucí skutečností, i když nebyval vždy přímo takto pojmenován. Výtvarní umělci i spisovatelé nacházeli v místním charakteru inspiraci

18. *Shromažďování. Salzburg.*

19. *Most. Curych.*

a „vysvětlovali“ jevy všedního života i umění poukazem k jejich krajinnému a městskému milieu. Goethe napsal: „Je zřejmé, že se oko poučuje na předmětech, které vidí od dětství, a tak musí benátský malíř vidět vše jasněji a veseleji než všichni ostatní lidé.“⁴⁰

Ještě v roce 1960 napsal Lawrence Durrell: „Pokud se s Evropou seznamujete pomalu, ochutnávající vína, sýry a charaktery různých zemí, začnete si uvědomovat, že důležitou determinantou každé kultury je koneckonců duch místa.“⁴¹

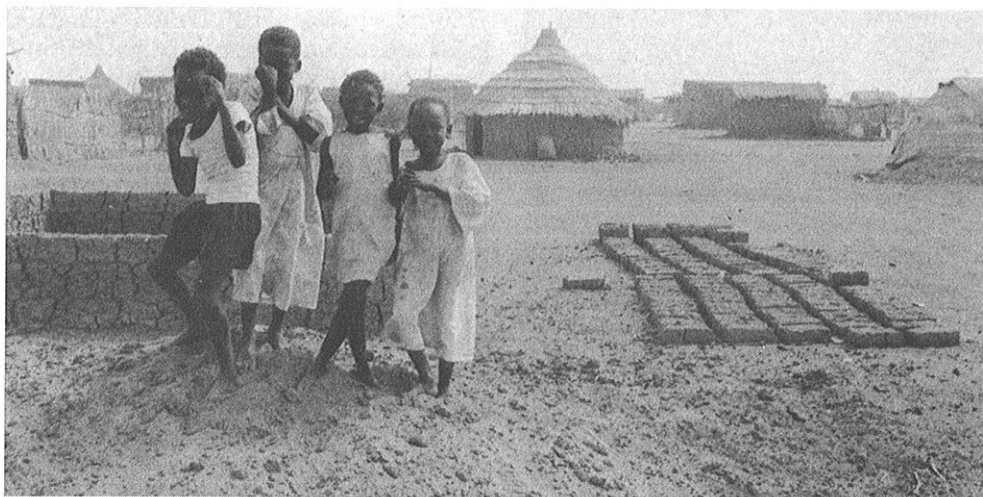
Moderní turistika dokazuje, že lidé mají velký zájem o zážitky z cizích míst, i když i tato hodnota dnes pomalu ztrácí svou váhu. Moderní člověk po dlouhou dobu opravdu věřil, že ho věda a technika osvobodily od přímé závislosti na místech.⁴² Tato víra se ukázala být iluzí; znečištění prostředí a chaos, který v něm zavládl, se náhle objevují jako hrozivá *nemesis*. V důsledku toho problém místa znovu získal svou skutečnou závažnost.

Použili jsme slovo „bydlení“, kterým označujeme celkový vztah člověka k místu. Abychom hlouběji pochopili, co toto slovo znamená, bude užitečné připomenout naše rozlišení mezi „prostorem“ a „charakterem“. Jestliže člověk bydlí, je umístěn v prostoru a zároveň vystaven určitému charakteru prostředí. Ony dvě psychické funkce, jež jsou do tohoto procesu zapojeny, můžeme označit jako „orientaci“ a „identifikaci“.⁴³ Aby člověk našel oporu pro svou existenci, musí být schopen se *orientovat*, musí vědět, *kde* je. Ale také se musí *identifikovat* se svým prostředím, tj. musí vědět, *jaké* je určité místo.

Teoretická literatura o urbanismu a architektuře věnovala v poslední době

zvláštní pozornost problému orientace. Opět se musíme odvolat na práci Keivna Lynche, jehož pojmy „uzlu“, „cesty“ a „oblasti“ označují základní prostorové orientace člověka. Vzájemné vztahy těchto složek vytvářejí v mysli „obraz prostředí“ a Lynch tvrdí: „Dobrý obraz prostředí dává jeho nositeli pocit emocionální jistoty a bezpečí.“⁴⁴ V souladu s tím všechny kultury vyvinuly „systém orientace“, tj. „prostorové struktury, které usnadňují vytváření dobrého obrazu prostředí“. „Svět může být organizován kolem několika ohniskových bodů nebo může být rozdělen do oblastí, jež mají svá jména, nebo propojen význačnými cestami.“⁴⁵ Tyto systémy orientace se často opírají o danou přírodní strukturu nebo jsou z ní odvozeny. Kde je tento systém slabý, je obtížné vytvořit si obraz prostředí a člověk se cítí „ztracený“. „Strach z toho, že se člověk ztratí, pramení z potřeby každého pohyblivého organismu orientovat se ve svém okolí.“⁴⁶ Být ztracen je jasným protikladem pocitu bezpečí, jímž se vyznačuje bydlení. Vlastnost prostředí, která člověka ochrání před tím, aby se ztratil, Lynch označuje jako „obrazivost“ a míní tím „takový tvar, barvu nebo uspořádání, které usnadňují vytvoření živého, zřetelně rozpoznatelného, jasně strukturovaného a velmi užitečného mentálního obrazu prostředí“.⁴⁷ Lynch zde uvádí i to, že složkami, které tvoří prostorovou strukturu, jsou konkrétní „věci“, jež mají svůj „charakter“ a „význam“. Omezuje se však na rozbor prostorových funkcí těchto složek a zanechává nás proto jen s částečným pochopením problému bydlení. Lynchovo dílo je však přesto základním příspěvkem k teorii místa. Jeho význam spočívá

i v tom, že jeho empirické studie konkrétních urbanistických struktur potvrzují obecné „principy organizace“, jak je definovala tvarová psychologie a Piagetovy výzkumy v oboru psychologie dítěte.⁴⁸

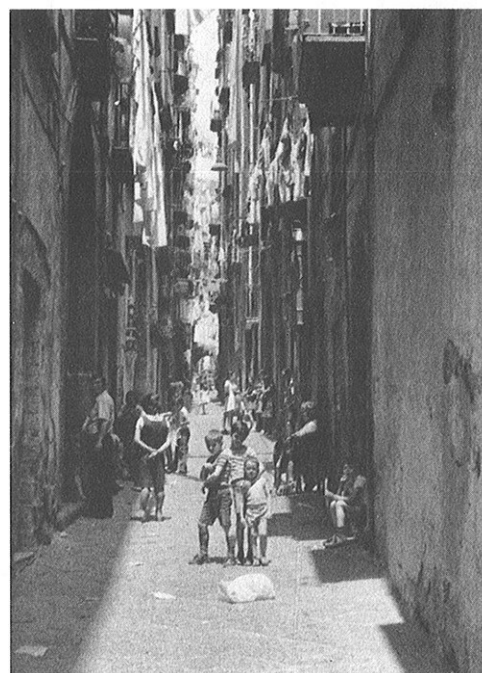
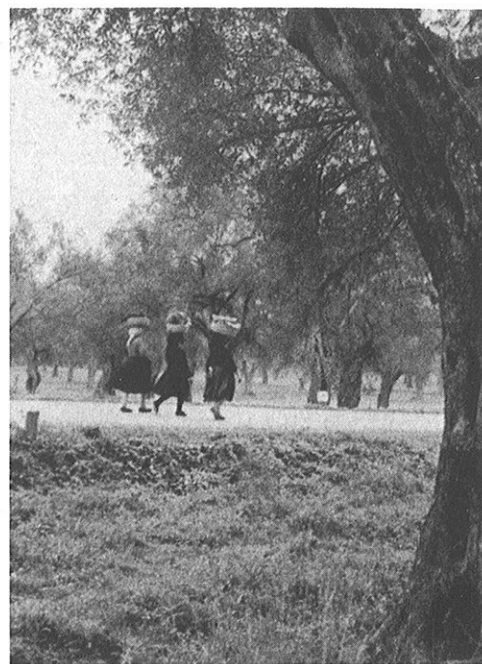
Aniž bychom zde snižovali důležitost orientace, musíme zdůraznit, že bydlení především předpokládá *identifikaci* s daným prostředím. Přestože orientace a identifikace jsou stránkami jediného celkového vztahu, mají v jeho rámci jistou nezávislost. Je bezpochyby možné orientovat se v nějakém místě, aniž bychom se s ním identifikovali; člověk tudy pouze prochází, aniž by se zde cítil „doma“. A je také možné cítit se někde doma a přitom se dobře nevyznat v prostorové struktuře místa, tj. prožívat místo jen jako celkově přívětivý charakter. Opravdu patřit k nějakému místu však předpokládá, že jsou plně rozvinuty obě psychické funkce. U primitivních společností zjišťujeme, že i nejmenší detaily prostředí jsou rozlišovány a mají význam a spoluutvářejí složité prostorové struktury.⁴⁹ Moderní společnost však svou pozornost soustřeďuje téměř výlučně na „praktické“ funkce orientace, zatímco identifikace byla ponechána náhodě. Výsledkem je to, že právě bydlení – v psychologickém smyslu – nahradil pocit odcizení. Je proto naléhavě nutné dosáhnout hlubšího pochopení pojmů „identifikace“ a „charakter“.

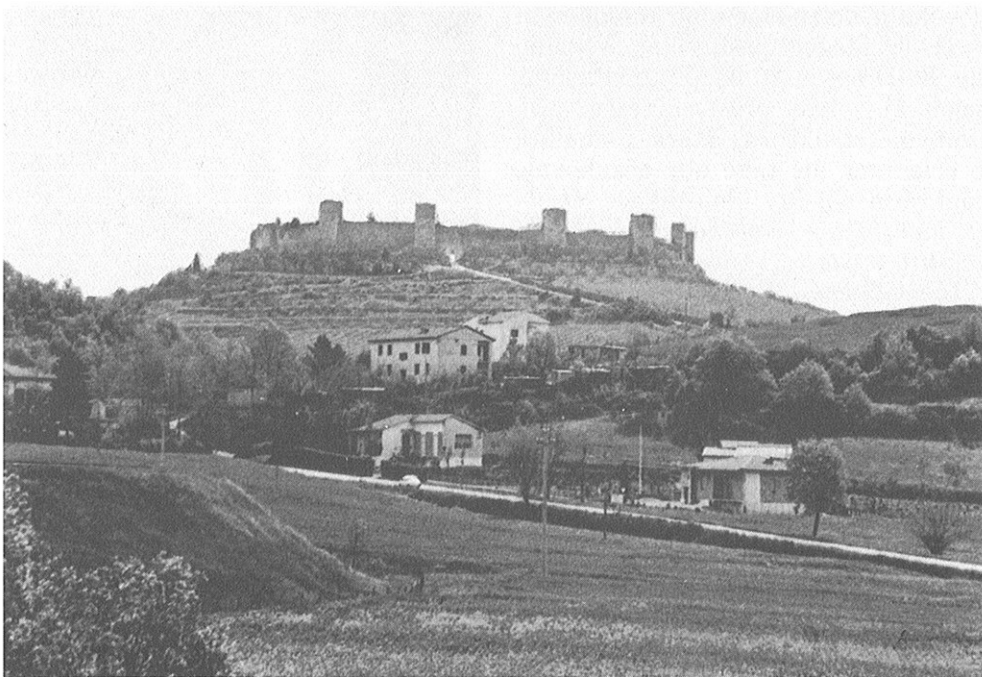
V našem kontextu „identifikovat se“ znamená „spřátelit se“ s určitým prostředím. Seveřan musí být přítelem mlhy, ledu a studeného větru; musí nacházet potěšení v křupání sněhu pod nohama, když jde na procházku, musí vycítit, kolik poezie je v tom, když se ponoří do mlhy, jak to ve svých

verších vystihl Hermann Hesse: „Je zvláštní putovat v mlze! Osamělý je každý keř i kámen. Jeden strom nedohlédne k druhému, každý je sám...“⁵⁰ Naproti tomu Arab se musí spřátelit s nekonečně rozlehlou písečnou pouští a spalujícím sluncem. To neznámá, že jeho sídla ho nemají chránit proti těmto přírodním „silám“; pouštní sídlo má především zabránit vnikání písku a slunce a tak doplnit přírodní situaci. Z toho však vyplývá, že prostředí je zakoušeno jako *významuplné*. Bollnow správně říká: „Každé naladění je souzněním,“ tzn. že charakter vždy spočívá v korespondenci mezi vnějším a vnitřním světem a mezi tělem a duší.⁵¹ Pro moderního městského člověka se přátelství s přírodním prostředím omezuje na zlomkovité vztahy. Místo toho se musí identifikovat s věcmi, které vytvořil člověk, jako jsou ulice a domy. Americký architekt německého původu Gerhard Kallmann kdysi vyprávěl příběh, který to názorně ilustruje. Když na konci druhé světové války navštívil po dlouhých letech svůj rodný Berlín, chtěl vidět dům, ve kterém kdysi vyrůstal. Jak se dalo v Berlíně očekávat, dům zmizel, a pan Kallmann se cítil poněkud ztracený. Pak najednou poznal typické dláždění chodníku: zem, na které si hrál jako dítě. A zmocnil se ho silný pocit, že se vrátil domů. Tento příběh nás poučuje o tom, že předmětem identifikace jsou konkrétní vlastnosti prostředí a že vztah člověka k nim se obvykle vyvíjí již během dětství. Dítě vyrůstá v zeleně, hnědě nebo bíle zbarvených místech; běhá a hraje si v písku, v hlíně, mezi kameny či v mechu, pod jasným nebo zamračeným nebem, sbírá tvrdé a měkké předměty a dotý-

ká se jich; slyší zvuky, jakými je třeba ševelení listů určitého druhu stromu ve větru; a zakouší teplo a zimu. Dítě se tak obeznamuje se svým prostředím a vypracovává si percepční *schémata*, která předurčují všechny další zážitky.⁵² Tato schémata obsahují univerzální struktury, které jsou všelidské, ale také struktury podmíněné lokálně a kulturně. Každá lidská bytost tedy musí být vybavena schématy jak pro orientaci, tak pro identifikaci. Člověk svou osobní *identitu* definuje podle těchto vypracovaných schémat, protože ty určují „svět“, který je mu přístupný. Potvrzují to běžné jazykové obraty. Když někdo chce odpovědět na otázku, kdo je, zcela běžně řekne: „Jsem Newyorčan,“ nebo „Jsem Říman.“ To znamená něco mnohem konkrétnějšího než říci: „Jsem architekt,“ nebo třeba: „Jsem optimista.“ Víme, že identita člověka je do značné míry funkcí míst a věcí. Heidegger proto říká: „Wir sind die Be-Dingen.“⁵³ Je proto důležité, nejen aby naše prostředí mělo prostorovou strukturu, která usnadňuje orientaci, ale také aby obsahovalo konkrétní objekty identifikace. *Osobní identifikace člověka předpokládá identitu místa.*

Identifikace a orientace jsou základní stránky bytí člověka ve světě. Zatímco identifikace je základnou pro pocit člověka, že někam *přináleží*, orientace je funkce, která mu umožňuje být *homo viator*, což je též součástí jeho přirozenosti. Pro moderního člověka je příznačné, že se po dlouhou dobu honosil svou rolí poutníka. Chtěl být „volný“ a dobývat svět. Dnes začínáme chápat, že skutečná svoboda předpokládá, že též někam patříme a že bydlet znamená patřit ke konkrétnímu místu.

Slovo „bydlet“ má několik konotací, které potvrzují a osvětlují naši tezi. Nejdříve je třeba zmínit, že starý norský výraz pro bydlení *dvelja* znamenal zůstat, zdržovat se. Podobně vztahuje i Heidegger německé *wohnen* k výrazům *bleiben* a *sich aufhalten*.⁵⁴ Dále podotýká, že gótské slovo *wunian* znamenalo být v míru, zůstat v míru. Německé slovo pro mír, *Friede*, znamená též být svobodný, tj. ochráněný před zlem a nebezpečím. Této ochrany se dosahuje pomocí uzavření či *Umfriedung*. *Friede* je také příbuzné s *zufrieden* (spokojený), i se slovem *Freund* (přítel) a gótským *fijon* (láska). Heidegger uvádí tyto lingvistické vztahy, aby ukázal, že *bydlení* znamená *být v míru na chráněném místě*. Musíme ještě připomenout, že německé slovo pro obydlí *Wohnung* se odvozuje z *das Gewohnthe*, což znamená to, co je známé či obvyklé. Anglická slova *habit* (též zvyk) a *habitat* (bydlení) spolu souvisí obdobně. Jinak řečeno, člověk zná to, co se mu stalo přístupným prostřednictvím bydlení. Vracíme se zde k *souznění* (*Übereinstimmung*) či korespondenci mezi člověkem a jeho prostředím a dostáváme se tak k samému jádru problému „shromažďování“. Shromažďování znamená, že se každodenní svět stal běžně známým (*gewohnt*). Ale shromažďování je konkrétní fenomén a to nás přivádí k nejhlubšímu významu „bydlení“. I zde vděčíme Heideggerovi za odhalení základních vztahů. Tak připomíná, že staroanglické a staroněmecké slovo pro stavění *buan* znamenalo bydlet a že je blízce příbuzné se slovem *být* (*to be* či v německém tvaru *ich bin*). „Co tedy znamená ono *ich bin* (já jsem)? Staré slovo *buan*, k němuž patří toto *bin*, odpovídá: *ich bin*,

du bist, a to znamená: bydlím, bydlíš. Způsob, jakým jsem já a jakým jsi ty, způsob, jakým *jsme* na zemi my lidé, je *buan*, bydlení.⁵⁵ Můžeme shrnout, že bydlet znamená shromažďovat svět jako konkrétní stavbu nebo „věc“ a že archetypickým aktem stavění je *Umfriedung* či uzavřenost. Potvrzuje se tak Traklova poetická intuice vztahu vnitřku a vnějšku. A nyní je také zřejmé, že náš pojem *konkretizace* označuje podstatu bydlení.⁵⁶

Člověk bydlí, jestliže je schopen ve stavbách a věcech konkretizovat svět. Jak jsme se zmínili dříve, „konkretizace“ je funkcí uměleckého díla a je protikladem vědecké „abstrakce“.⁵⁷ Umělecká díla konkretizují to, co nepatří k předmětům ryzí vědy a co zůstává jaksi „mezi“. Náš každodenní žitý svět se *skládá* z takovýchto „zprostředkujících“ objektů a víme, že základní funkcí umění je shromažďovat rozpory a složitost světa, v němž žijeme. Umělecké dílo jakožto *imago mundi* pomáhá člověku bydlet. Hölderlin správně napsal: „Pln zásluh, však přece básnický, bydlí člověk na této zemi.“ To znamená: lidské zásluhy nemají velkou váhu, jestliže člověk není schopen bydlet *básnický*, tj. bydlet v pravém slova smyslu. Heidegger to říká takto: „Básnění nevzlétá nad zem a nepřekračuje ji, aby ji opouštělo a vznášelo se nad ní. Básnění přivádí teprve člověka na zem, vede ho k ní, a tak ho přivádí k bydlení.“⁵⁸ Jen poezie ve všech svých podobách (tj. i jako „umění života“) naplňuje existenci člověka smyslem a smysl, *význam* je základní lidskou potřebou.

Architektura patří k básnictví a jejím cílem je pomáhat člověku bydlet. Ale architektura je nesebné umění.

Nestačí stavět praktická města a budovy. Architektura začíná teprve tam, kde „je zviditelněno celkové prostředí“, použijeme-li definice Susanne Langerové.⁵⁹ Obecně to znamená konkretizovat *genia loci*. Viděli jsme, že k tomu dochází prostřednictvím staveb, které shromažďují vlastnosti místa a přibližují je člověku. Základním počinem architektury je proto pochopení *poslání* místa. Tímto způsobem ochraňujeme zemi a sami se stáváme součástí vsehazrujícího celku. Tím zde neobhajujeme nějaký druh „environmentálního determinismu“. Uznáváme tím jenom skutečnost, že člověk *je* nedílnou součástí prostředí a že vede pouze k odcizení člověka a k rozvrácení prostředí, jestliže na to zapomíná. Patřit k nějakému místu znamená nalézt existenciální oporu – v konkrétním každodenním smyslu. Když Bůh řekl Kainovi: „Budeš na zemi psancem a štvancem,“⁶⁰ postavil člověka před jeho nejzákladnější problém: překročit práh a znovu najít ztracené místo.

1. Fenomény přírodního místa

Aby člověk mohl žít mezi nebem a zemí, musí tyto dva elementy pochopit. Stejně tak musí pochopit i jejich vzájemné působení. Slovo „pochopit“ zde neznámá vědecké poznání; je spíše existenciálním pojmem, který označuje zkušenost *významů*. Ve významuplném prostředí se člověk cítí „doma“. Takovým „domovem“ jsou místa, kde jsme vyrůstali. Známe bezpečně pocity vyvolané chůzí po této určité půdě, pod tímto určitým nebem, mezi těmito určitými stromy; známe teplý, všeobjímající sluneční jas jihu nebo zas tajemné letní noci severu. Obecně řečeno, známe „reality“, jež nesou naši existenci. „Pochopení“ však takové bezprostřední vjemy přesahuje. Hned ve svých počátcích člověk poznal, že příroda se skládá z elementů, které ve vzájemných vztazích vyjadřují základní podoby bytí. Krajina, ve které člověk žije, není pouhé proudění fenoménů; má strukturu a obsahuje významy. Tyto struktury a významy podmínily vznik mytologií (kosmogonií a kosmologií), které vytvořily základ pro bydlení.¹ Fenomenologie přírodního místa by měla tyto mytologie považovat za své východisko. Nemusíme si k tomu znovu vyprávět pohádky, nýbrž bychom měli zjistit, které konkrétní kategorie pochopení představují.

Každé pochopení přírodního místa vždy vyrůstá z prvotní zkušenosti s přírodou, která se jeví jako množství živých „sil“. Svět je zakoušen spíše jako „ty (Thou)“, než jako „to“.² Člověk vsazený do přírody byl úplně závislý na jejích silách. Rozvoj jeho mentálních schopností postupoval od pochopení takových rozptýlených kvalit k artiku-